

Könyvismertetések.

1.)

A vallásos eszmék története. Főiskolai tanulók s mivelt olvasók számára dolgozta Szász Domokos, kolozsvári ev. ref. pap, egyházmegyei jegyző, s a főtanodában vallástanár. Kolozsvártt. Stein János tulajdona. Két füzet 1870—73. (XVII. 78—1966 l.)

Háromszáz évtől kezdve az újabb ideig a vallás-tanítás csupán káték, confessiók és mesterségesen kidolgozott dogmatika theologiák által eszközöltetett. S az eredmény meg is felelt a várakozásnak mindaddig, a míg a vallástanítás teljesen elkülönített más tudományoktól, mintha annak ezekkel semmi köze nem volna, vagy merőben kívül esnék az emberi bírálat határain. De mióta az emberiség a vallást is közelebbi viszonyba hozta más tudományokkal, arra ugyanazon criteriumokat kívánja alkalmazni, a mit más ismereteire, azóta az eddigi eljárás hovatovább mind tartahatatlannabbá lett, s ha nem igyekszünk rajta segíte, magát a vallást, az emberi lélek eme legdrágább kincsét tesszük ki veszélynek.

E szörnyű baj majdnem egy időben emelte fel fejét Európa miveltebb és protestáns szellemű tartományáiban. Azonban az e bajon való segítség kezdeményezésének dicsősége a németeket illeti. Ők ismerték fel a bajt legelőbb és ők igyekeztek annak orvoslását hasznos, czélszerű, s a tudomány mai álláspontjának megfelelő vallástanítási könyvek általánosításával eszközölni. E baj nálunk is létezik, nálunk is orvoslásra vár. S fájdalom, mindennek daczára senki sem vette magára azt a fáradságot a legközelebbi időkhig, hogy e kérdéssel ex thesi foglalkozzék, és egy oly kézi könyvet szerkeszzen, a mely az említett bajt némileg orvosolja, s összhangot hozzon létre a vallástanítás és a többi tudományok közt.

E bajon kívánt segíteni Szász Domokos a fennebbi kézikönyvvel, a melyet Reville és Scherr nyomán az 5-ik és 6-ik gymnasia-

lis osztályok számára dolgozott, s a mely nagyban be fog folyni arra, hogy a fennebb jelzett bajt némileg orvosolja, a vallás iránt meghidegült kebleket ős szükségüknek oltáraihoz visszavezesse, az ifjakban a vallásos igazságok iránti fogékonyságot felébreszse és bennök a felébresztett vallásos érzelmeket megszilárdítsa és állandósítsa. S éppen ezért lehetetlen, hogy a legőszintébbea és a legmélyebbeu ne üdvözöljük Szász Domokosnak kezünk alatti művét, melyből a 2-ik füzet csak nem rég hagyta el a sajtót.

A hely szüke miatt kénytelen vagyok mellőzni annak a tervnek ismertetését, a melynek szem előtt tartásával Szász Domokos kezünk alatti művét készítette. Legyen elég itt csupán az indokot emlitenem meg, a melyből Szász Domokos munkája készítésénél kiindult; és azt az eredményt mutatnom fel, a melyet amaz indokból kiindulva létrehozott.

Szerző terjedelmes előszavában előadván munkája létrejöttének történetét, az indokra nézve, a melyből kiindult, így szól: „Az idők jelei óva intenek, hogy a vallás-tanítás terén is a tespedés álmából fölébredve, tovább haladjunk, hiven ama jelszóhoz, melynek mi protestánsok lételünket köszönhetjük“. Szerző előtt a tökéletesedés, a haladás volt a cél és az indok, a melyből munkája megírásánál kiindult, s a melyet a vallástanításnál egyedüli célul tűz ki. Szerinte e célt nem az orthodox irány [és tanításmód által, nem a pietisticus, nem is a vulgaris rationalismus iránya által lehet legbiztosabban elérni, hanem csupán a Jézus iránya által, a ki a vallást az emberi természet örök szükségének megfelelő dolognak tekintette, s az egész emberhez szólván, az ember nemesebb természetének minden kívánalmait és szükségait kielégíteni törekedett. És éppen ez általa kijelölt irány mutatja azt az álláspontot, a melyet munkája kivitelében követett. Ez irány kijelölése azt mutatja, hogy Szász Domokos teljesen elismeri a modern theologia álláspontjának helyességét, a elsőséget ad annak a vallásos ismeretek tárgyalásában. Bizonyítja ezt az a tervjavaslat, a melyet a vallástanításra nézve előszavában eléad; bizonyítja az a felfogás, a mely egész munkáján végig huzódik, s melyet leghivebben fejez ki az 5-ik lapon, a hol a vallások eredetét az emberi szellem természetében gyökerezőnek mondja, és a 21-ik lapon, a hol a rómaiak vallásáról szólván, azt mondja: „épp azon oknál fogva, hogy vallásuk nem saját szellemi életök eredeti terméke volt, hiányzott benne ama költői elevenség s művészi összhang, mely a görög vallást oly kitűnően jellemzé.

Szász Domokos munkáját három korszakra osztotta, u. m. 1-ör a vallásos eszmék története Jézus fellépése előtt; 2-or Jézus vallása eredeti formájában; 3-or a vallásos eszmék története Jézus halálától kezdve a jelen korig, melyből az első korszakot az 5-ik osztálynak, a 2-ik és 3-kat a 6-ik osztálynak szánta.

Szerző az első korszakot három fejezetre osztja. Az elsőben a vallások eredetét és különféleségét adja elé dióhéjban. Ebben elmondja, hogy a különböző vallások az emberiség különböző foku műveltsége következtében jöttek létre koronként. Azonban a módot elhallgatja, a melyben ezek létre jöttek. Pedig a tanulóra nézve nagyon üdvös lett volna, ha bár röviden azt is megmondja, hogy ez miként történt. A 2-ik fejezetben a sok istenimádás vallásait sorolja elé a hajdankorból röviden, néhol meglepő szép jellemzésekkel. A 3-ik fejezetben a sémi egy istenimádás tárgyalja. Ebben élénk vonásokkal ecseteli azt a hivatást, a melynek következtében a zsidó nép a monotheismns magasztos eszméjére felemelkedett. Ezután kinnutatja a zsidó nép történetének kezdetét Ábrahámmal; eléadja a pátriárkák monotheismusát, Mózesnek korszakot alkotó fellépését és a theocratia megalakítása körül végbevitt tetteit és érdemeit. A Mózes neve alatti, s az egyházak által eddig inspiráltaknak tekintett könyvekről és azok tartalmáról ekként nyilatkozik: „A Mózes könyve az Ábrahám előtti korszakból is kétségen kívül igen jelentékeny események leírását tartalmazza. De a mily tiszteletre méltó tárgyai ezek a szájhagyományok a tanulmányozásnak, éppen oly kevésbé tekinthetők szorosabb értelemben vett történeti tények gyanánt. Itt örömmel constataljuk, hogy szerző a régi egyházi nézetekkel teljesen szakított az inspiratio tekintetében. Hasonló szellemben és helyes felfogással nyilatkozik a zsidó népnek a királyok és fogság alatti állapotáról és prófétismusról. A prófétákat valódi látnokoknak tekinti. Azonban ezek szerinte nem azért érdemelték meg a „látnok“ czimet, mert „képeséggel bírtak a távoli eseményeket megmondani“, hanem azért, mert „a fejletlen népnél sokkal mélyebben bé tudnak pillantani a dolgok rendjébe“, mindenen felett pedig azért, mert „a népet tanították, s főként oda igyekeztek, hogy a nép vallását polytheisticus elemektől megtisztítva, monotheisticus állaspontra emeljék“. Végül a zsidóság közt otthon és a külföldön kifejlett pártokat és iskolákat említi meg. Azonban ezeknek sokkal kevesebb tért engedett, minthogy abból a tanuló kimerítőleg megismerhetné e pártok irányát és nézeteit.

Eddig terjed szerző művének az 5-ik osztály számára szánt része. A mi ezen hátul van, a 6-ik osztály tárgyául van kijelölve.

A 6-ik osztály tantárgyát a 2-ik korszak nyitja meg, egy fejezetben, az „idők teljessége” czim alatt. Ebben előadja Jézusnak nyilvános pályájára fellépése pillanatától kezdve életét, tetteit, tanításait, halálát és a tanítványoknak a megdicsőült Krisztusban vetett hitét. Jézusnak 30 éves kora előtti történetére vonatkozó bibliai elbeszélésekre, úgy látszik, nem sok súlyt helyez a szerző. Szerinte a Jézus fellépése előtti időről „fenmaradt adatok nagy része inkább a szájhagyomány s monda körébe tartozók; s történeti értékkel nem bírnak”. (55. l.) S ebben mi teljesen egyetértünk vele. Szerző ez után élénk szép vonásokban mutatja fel Jézusnak, az emberiség legnagyobb fiának működését és tetteit. De a mit szerző művében oly következetesen keresztül tudott vinni az egyház egyik hitczikke, az ihletés ellenében, az itt a csudákra nézve nem sikerült neki. Csupán egyetlen egy helyen, a pünkössti eseményeknél járt el helyesen a csoda elvetésében. A csodák közül némelyeket kimagyarázhatatlannak állit, másokat erkölcsi befolyásnak tulajdonit (61. lap). Jézus feltámadását a halálon nyert diadalmnak, megdicsőülésnek tekinti, s nem mondja meg, hogy vajjon a megdicsőülést testi vagy szellemi értelemben kell-e venni. Ugy látszik, hogy szerző nem akarta kimondani nézetét a kényes kérdésre vonatkozólag. Azonban szerintünk ez nem volt helyes; mert így megingatja a csodákban való hitet, s nem nyújt helyébe mást. Szerintünk sokkal helyesebben jár el szerző akkor, ha határozottan kimondja, hogy csoda nem történt, és hogy az új testamentomi csodák nem egyebek oly szent hagyományoknál, a melyekkel a hajdankori népek vallás-alapítóikat és nagy embereiket körül szokták volt rakni, s a melyekkel a Jézus egyéniségéhez forrón ragaszkodó keleti hívő nép az ő személyét is körülrakta és felékesítette, abban a hitben, hogy ezek által magasabbra emeli az emberiség szabadtíját.

Szerző a Jézus halála után következő eseményeket öt fejezetre osztja. Szerző művében legtöbb tért enged az egyház megalakulásának és az egyházban keletkezett különböző vallási irányoknak. Az utolsó korszak első fejezetében az apostoli korszakot rajzolja. Miként minden protestáns theologus Pál apostolt tartja ideáljának, úgy szerző is Pált, a kereszténység e nagyszerű alakját emeli ki leginkább e fejezetben, feltüntetvén az ő nézeteit, ha-

tását és a zsidó kereszténység stabilismusa elleni küzdelmeit. — A 2-dik fejezetben a ker. vallásnak a pogányság elleni harczeit emeli ki és az ó-katholikus egyháznak kifejlődését, az egyes pártok küzdelmeit és az új testamentumi iratok keletkezését. Azonban a hol az egyházban lábra kapott dogmai nézetekről szól, nem mondja meg, hogy ezeknek lételt a hellenista szemléző ész adott. Nem említi meg, hogy ez új testamentumi iratok miként, minő okból és miféle nyelven lettek írva eredetileg. Az új testamentumi egyes könyvek hitelességére vonatkozó nézeteit sem fejezi ki határozottan. Pedig a tanulónak tudnia kell tisztán, hogy vajjon az egyes iratokat valósággal azok irták-e, a kiknek nevét viselik. Különbben csak kétséget támaszt a tanulóban az a kifejezés, hogy „az újabb időben a tudományos bírálóat kétségbe vonta némely könyvek hitelességét“, de szilárd meggyőződést és tájékozást nem nyújthat.

A 3-ik fejezetben a kereszténység terjedését, a mahomedanismus létrejöttét, s a r. catholicismus megalakulását és uralomra jutását említi meg. Ennek végén leírja azokat az okokat, a melyek az egyházban az elodázhatatlan reformok szükségességét előidézték.

A 4-ik fejezetben a reformatioval létrejött új irányokat és megújult szellemet említi meg. Azonban a reformatioval létrejött vallási irányok közül inkább csak a luther- és kálvinféle irányokkal foglalkozik tüzetesen. A többi irányoknak még symbolikus könyveit sem említi meg, sőt mintegy mellékesen érinti csupán. Pedig egy történetírónak a kisebb alaku, de nagy horderejű mozzanatokat sem szabad kicsinyleni. A történeti hűségnek és egymásutánnak tán jobban eleget tesz vala akkor, ha a reformatio keletkezése pillanatában azonval ex thesi rámutat az unitarismusra, a mely antitrinitarismus név alatt azonnal protestált a szentháromság tana és más a középkorból ájtott tévtanok ellen. Ezután a kereszténységben létrejött bölcsészeti és theologiai irányokat, a keleti egyház vallásos életét, a r. catholicismus veszteségeit, s e veszteségek helyreépítésére újabb időben tett kísérleteket érinti. Az 5-ik fejezetben egy visszazpillantást vet az előadottakra. S végül egy függelékben a magyarok ősi vallását adja dióhéjban.

Ime t. olvasó, ez az a szép eredmény, a melyet egy sokat gondolkozó fő, a vallástanításnak helyesebb útra terelése szempontjából létrehozott. Valóban lehetetlen, hogy Szász Domokosnak e

művét a legjobb és legszebb irodalmi jelenségek közé ne sorozzuk, s köszönetet ne mondjunk neki azért a fáradságért, a melylyel műve napvilágot látott. Mi részünkről a legmelegebben ajánljuk eme könyvet az irodalom minden barátjának. Mi azt hisszük, hogy az ily és hasonló jó könyveknek sikerülni fog az emberekben a vallásos érzelmeket felébreszteni és megszilárdítani, s a vallásos eszméket és tudatot kifejleszteni.

2.

Protestanten Bibel Neuen Testamentes Unter Mitwirkung von Dr. Bruch, Dr. Hilgenfeld, Dr. Hölsten, Dr. Holtzmann, Dr. Krenkel, Lang, Dr. Lipsius, Dr. Pfeiderer., Späth u. Ziegler. Herausgegeben von Dr. P. W. Schmidt und Dr. F. v. Holtzendorf. 2. Bde. Leipzig, 1872—73. Verlag von Johann Ambrosius Barth. (XXXI. 1055 lap). Ára 3 tallér 20 garas.

Tudjuk, hogy a biblia nem egyszerre létesült, nem titokszerű és isteni diktálás következtében keletkezett munka, hanem különböző állapotú, korú és gondolkozásmódu írók munkáinak összége. A biblia 15 század irodalmi tevékenységének eredménye, a mely a kereszténységnek majdnem kétezer éves történetében mint a hit forrása tűnik fel. A biblia tehát mind tartalmára, mind hitelességére, mind az egyes írók céljára nézve a tudományos vizsgálódás tárgyát képezi.

A középkori papság az általa megalkotott hitformákat és egyházi hagyományokat felibe tette a bibliának, s ezek ellenében a biblia majdnem egészen elenyészett. A Luther idejében a bibliát a megigazulás tana szemüvegén át tekintették. Később, egészen az újabb ideig, oly könyvnek tekintették azt az emberek, a mely tökéletesen magában foglalja Isten minden szavát, a melyet Isten egy húzamban diktált le az embereknek.

A bibliának illetén felfogása egészen eltérítette az embereket attól az eredeti felfogástól, a melylyel a reformátorok azt tekintették, és két szélsőségre vezette. Az egyik rész a betűimádás barátja lön; a másik pedig kevésre becsülte, mert ez utobbi párt emberei egy része nem látott túl a maga confessioin, a másik meg nem tudta kiegyeztetni a bibliával azokat az igazságokat, a melyeket neki a tapasztalat nyújtott. Ilyen formán egy mély űr jött létre, a mely az egyháziakat a világiaktól elválasztotta.

Az újabb kor felismerve a veszélyt, a hova az egyházi és világi elemnek emez elválasztása, s a bibliának és a tudománynak ellenségekké tétele vezethetne, mindent megtett, hogy ezeket egymással kibékítse, s eloszlassa azt a téves felfogást, a melylyel az emberek a bibliát tekintették. Szerinte nem a nap sötétült el, hanem az embereknek a napról való felfogása ment tévútra. Ugyanazért az újabbkori theologia abból az elvből indulva ki, hogy a történetíró legtöbbször leghelyesebb bírója valamely dolognak, a bibliát történeti szempontból kezdte tekinteni; ráalkalmazta a történelmi bírálat elveit, hogy így azt a vallás szolgálói előtt becsebbé, a tudomány férfiai előtt érdekessé és elfogadhatóvá, s általában a hívő nép előtt érthetővé tegye. Szerinte a bibliai eseményeket nem a titokszerű természetfelettség szemüvegén át, hanem a történet világánál kell és lehet szemlélni.

Az újabb kori theologia eme helyes elvének megfelelőleg teméntelen munka jelent meg az újabb időben, részint az egész bibliára, részint annak egyes könyveire vonatkozólag. De mind ez ideig hiányzott egy oly munka, a mely az újabbkori tudomány vívmányait és a modern theologia dicsó eredményeit, mintegy dióhéjba foglalva, együtt állítsa a nagy közönség elé, a melynek sem ideje, sem módja megszerezni és áttanulmányozni mind azokat a fo-liánsokat, a melyek e tekintetben megjelentek. E hiányt igyekezett pótolni a „német protestáns egyesület“, midőn a gondolkodni szerető német nép számára a kezünk alatti új testamentumot kiadta. S valóban lehetetlen, hogy a legőszintébb örömmel ne üdvözljük egy oly kitünő mű megjelenését, mint a kezünk alatti új testamentum, a melynél annak szerkesztői oda czéloztak, hogy az új testamentumot ne csak olvashatóvá, hanem a jelen kor vallási mozgalmi igényeihez képest teljesen érthetővé is tegyék.

E tekintetből a kezünk alatti mű szerkesztői alapul vették az új testamentumnak a Luther-féle fordítás szövegét, úgy azonban, hogy a hol az vagy érthetetlen volt, vagy pedig az eredeti görög szövegtől eltért, az eredeti szöveg szerint kijavították. Az egész új testamentum elébe egy általános, minden egyes könyv elébe pedig egy-egy különös bevezetést dolgoztak a theologiai tudomány mai álláspontján és vívmányai értelmében, a mely tiszta világot derít az egész új testamentumi gyűjtemény keletkezésére, az egyes könyvek íróira, azok czéljára, az egyes könyvek keletkezési helyére, idejére és íróik vallási nézeteire. E mellett az új testa-

mentum egész szövegét magyarázó jegyzetekkel kísérték, a melyek az új testamentumnak eddig homályos helyeire új világot derítenek, azokat érthetőbbekké teszik, s az egyes helyek közt létező ellenkezéseket elenyésztetni törekcszenek.

Bár a kezünk alatti könyv egyenesen a német nép számára van készítve, mindazáltal igen nagy hasznát vehetik annak a mi papjaink és tanítónk is, a kik a német nyelv birtokában vannak. A kezünk alatti munkában röviden mind az elé van adva, a mit a modern theologia, a német alaposág és szorgalom e tekintetben felmutathat. Ez okból a legmelegebben ajánljuk e könyvet minden papnak és vallástanítónak, a ki a haladó történelmi és bibliai vizsgálódás eredményeit ismerni, s tanítványaival megismertetni óhajtja; ajánljuk az anyáknak, a kik gyermekeik szívébe helyesebb ismereteket óhajtanak csepegtetni; ajánljuk mindazoknak, a kiknek a lelkiismereti szabadság, a haladás és tökéletesedés szívében fekszik.

Simén Domokos.